

OSMANLI ARAŐTIRMALARI

XXVI

Neřir Heyeti - Editorial Board

Halil İNALCIK - İsmail E. ERÜNSAL

Heath W. LOWRY - Feridun EMECEN

Klaus KREISER

Misafir Editörler:

Hatice AYNUR - Mehmet KALPAKLI

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

XXVI

Prof. Dr. Mehmed ÇAVUŐOĐLU'na

ARMAĐAN - II

İstanbul - 2005

DİVAN ŞAİRİ AŞIDAN NE ANLAR

*Yaşar AYDEMİR**

Giriş

Şair biraz aykırı insandır. Aslında sadece şair için söylememek lazım belki de; sanatçı aykırı insandır. Eşyaya bakışı, görünen nesnelere arasında kurduğu ilişkiler; çağrışımlar, göndermeler bir başka olur.

Fakat, en uçuk şairin bile hareket noktası âlemdeki nesnelere. Eşyanın şair muhayyilesinde çağrıştırdığı, hayal ettirdiği şeyler, şiirin malzemesi olur. Neredeyse şairin her mısraının veya beytinin arkasında deforme edilmemiş bir tabiat veya kültür; inanış, yaşam biçimi, adetler, gelenekler vs. vardır. Hele bu klasik edebiyatımız içinde şiir yazan şairlerde olursa...

Emrî, bana birçok açıdan yerelliği hatırlatan, atasözleri ve deyimleri neredeyse olduğu gibi şiire taşıyan bir isim olarak geliyor. Emrî Divanını okurken şimdiye kadar hiç dikkatimi çekmemiş bir hususun şiirde malzeme olarak kullanıldığını gördüm. Ama Emrî'de beytin beni çeken tarafı, belki de hayatımın bir döneminde uğraş alanım olan ziraatla ilgili olması idi. İlgi alanına girmediği için, birçok okuyucunun belki de hiç dikkatini çekmemiştir. Bu beyitten hareketle, acaba benzer kullanımlar var mı diye başka divanlara da bu gözle baktım. Gelibolulu Âlî, Hâşimî, Kaygusuz Abdal, Aziz Mahmud Hüdâyî, Nâîfî ve Bâkî gibi şairlerde de örnekler buldum.

Okuyucu, şairin kullandığı kelimenin bütün anlamlarına hazırlıklı olmalıdır. Eğer bu hazırlığı yoksa, şairin tedariklerinden ancak bildiği kadarıyla anlam çıkaracaktır.

* Gazi Üniversitesi Öğretim Üyesi.

Aşı

Sözlüklerde aşı: “Organizmada belli hastalıklara karşı bağışıklık kazandırmak için vücuda verilen eriyik; bir ağacın dalı veya gövdesi üzerine, aynı familyanın daha iyi bir türünden alınan dal, göz, tomurcuk gibi parçaları kaynaştırma işi veya böylece eklenen parça; bu eriyiğin uygulanmasıdır” şeklinde tanımlanır. Bizim bu yazıda söz konusu ettiğimiz aşı, bir ağacın dalı veya gövdesi üzerine, aynı familyanın başka bir türünden alınan dal, göz, tomurcuk gibi parçaları kaynaştırma işi veya eklenen parçadır.

Aşılama, iki bitki parçasını bir bitkiymiş gibi kaynaşacak ve büyümelelerine devam edecek şekilde birleştirme tekniğidir. Yeni bitkinin üst kısmını meydana getirecek aşı kısmına *kalem* veya tek göz ihtiva ederse *aşı gözü*, alt kısmını ve kökünü meydana getiren kısmına *anaç* adı verilir.

Temel olarak iki çeşit aşı vardır; *göz aşısı* ve *kalem aşısı*. Göz aşısı, altında odun dokusu bulunan veya bulunmayan küçük bir kabuk parçası ile bunun üzerindeki tek bir göz ile yapılan aşılarla denir. Sadece yongalı göz aşısı metodunda, kabuk parçasının altında odun dokusu bulunur. *T aşısı* (*kalkan aşısı*), *Ters T aşısı*, *Yama göz aşısı*, *Flüt göz aşısı*, *Yongalı göz aşısı* gibi çeşitleri vardır. Kalem aşısı, taze kesilmiş anaçla taze kesilmiş kalemin kombine bölgelelerinin üst üste gelecek şekilde sıkıca temas ettirilerek anaç ile kalem arasında bir bağlantı kurulmasına denir. Bu aşı, odunlaşmış aşı kaleminin anaç olarak kullanılacak bitkiye uygun zamanda ve uygun şekilde birleştirilmesiyle yapılır. Kalem aşısının, *Dilcikli aşı* (*İngiliz aşısı*), *Gaga aşısı*, *Çoban aşısı*, *Yarma aşı*, *Köprü aşı*, *Kenar aşı*, *Kakma aşı* ve *Kemer aşısı* şeklinde çeşitleri vardır.

Edebiyatımızda Aşı

Elimizdeki örneklerin bir kısmında kalem aşısına, bir kısmında göz aşısına, bir kısmında hem kalem hem de göz aşısına, bir kısmında da çeşidi belirtilmeden genel olarak aşıya yer verilmiştir. Şimdi bu örneklerdeki aşının kullanımına bakalım. Aşağıya alınan beyit göz aşısından hareketle yazılmıştır:

*Göz göz idüp nahl-i cismın her kızılbaşuñ hadeng
Tığ u hançer sancılup yir yir aña berg aşlar*

Âtî, K.25/11, G.407/11

Kayın ağacından yapılmış ok, her Kızılbaşın fidana benzeyen cismini göz göz edip, kılıç ve hançer saplayıp/batırıp yer yer ona yaprak aşılar.

Göz aşısında öncelikle sağlıklı bir göz bulunur. Arkasından anaç üzerinde açılan kısma göz zedelenmeden yerleştirilir. Anaçta açılan T şeklindeki yarık, aşı bıçağının darbeleriyle açılır. Aşı gözü, yaprak sapının dala birleştiği yerde bulunur. Gözün zedelenmemesi için yaprak sapı dibinden koparılmayıp yaprak kısmına yakın yerden makasla kesilir. Bu şekilde anaca yerleştirilip bağlanan gözün yaprak sapı hafif eğri bir duruş sergiler. Âlî'nin beytinde bu ayrıntıların görüldüğünü söylemek yerinde olur. Beyitte kullanılan "tiğ" şerha şerha açtığı yaralarla anaçta göz yerini hazırlamış, yaprak sapı hafif eğri bir duruş sergileyen gözün görüntüsü de hançerle yaprak (göz) aşısı yapmıştır.

Âlî'nin ikinci beyti kalem aşısı üzerine kurulmuştur:

Elinde hâmesini gördi bâğbân-ı kemâl

Didi çalındı gibi nahl-i bûstâna kalem

Âlî, K.72/9

Olgunluk bahçivani, kalemini elinde görünce "bostan fidanına kalem çalındı gibi" dedi. Burada kullanılan "kalem çalmak" tabiri aşılama anlamında olmalıdır. "Çalmak" kelimesinin "mayalamak" anlamı yanında "Yoğurt çalmak" deyiminin de sütü mayalamak anlamında kullanıldığı düşünülürse bunu rahatlıkla söylemek mümkün olur.

Beytin kurgusunda "bâğbân", "nahl", "bustan", "çalınmak" ve "kalem" kelimelerinin yer alması, zorunlu olarak ziraatte kullanılan aşığı düşündürüyor. Elbette burada şairin kastı yazı yazılan kalemdir. Ama şairin bunu yaparken aşı kaleminin nitelikçe üstün olandan alınıp, daha zayıf olana aşılama ve daha kaliteli ürün elde etme amaçlı yapılması olgusundan hareket ettiği ve beytin kurgusunu daha da güçlendirdiği ortadadır. Beyitte geçen "bostan fidanına kalem çalındı gibi" ifadesi, aşılama işleminin başladığını ama henüz kalemin anaca yerleştirilmediğini düşündürüyor.

Şu beytde de kalem aşısından hareket edilmiştir:

Eliünden her ne dem kan dökse ey serv-i revân hançer

Olur bir serde aşlanmış nihâl-i erguvân hançer

Âlî (Kaya), s.682

Ey servi gibi salınan sevgili! Hançer senin elinden ne zaman kan dökse, bir başta aşılansın erguvan fidanı olur.

Erguvan ağacının çiçek açtığı dönemde her tarafının kıpkırmızı tomurcuk şeklinde çiçekli görünüşü, şaire hançerlenen bir insanın veya hançerleme sonrasında hançerin görüntüsünü hatırlatmış olmalıdır. “Aşlanmış”, “nihâl-i erguvân”, “ser” ve “hançer” kelimeleri bize aşılama faaliyetini düşündürüyor.

Âlî'nin aşağıya alınan beytinde önceki beyitlerdeki kadar olmasa da, kalem aşısını çağrıştıracak bir kullanım dikkati çekiyor:

*Eliünde nevk-i kalem oldu nice goncaya dâl
Ki her birinde bulunur hezâr gunc u delâl*

Âlî, K.100/35

Beyti birkaç şekilde nesre çevirmek ve bu çerçevede anlam vermek mümkündür:

a. Senin elinde kalemin ucu, nice goncaya dal oldu; bu dalın her birinde nice işve ve naz bulunur.

b. Senin elinde kalemin ucu, nice goncaya işaret etti; bu işaretin veya goncanın her birinde nice işve ve naz bulunur.

c. Senin elinde kalemin ucu, her birinde yüzlerce işve ve naz olan nice goncaya dal/goncanın üzerinde bittiği şah oldu.

Kalem aşısı, yarma aşısı dediğimiz bir aşısı olup, aşılacak olan anaç fidanın tepesi kesilir ve kalem şeklindeki sürgün kesilen yere yerleştirilerek hava almayacak şekilde kapatılır. Bu aşısı tutarsa, diğer aşılara göre daha hızlı büyür. Çünkü, tepesi kesilen ağaç bütün gücünü aşılansın sürgüne verecek ve onun hızla büyümesini sağlayacaktır.

Kalem aşısında, anaç üzerine yerleştirilecek kalemin ucu küt kesilmeyip ucuna doğru inceltir. Beyit kurgulanırken kuruş kalemin ucunun şekli ile aşısı kaleminin şekli arasındaki ilişki göz ardı edilmemiş görünüyor.

Bize bütün bunları düşündüren kelime “dal” kelimesinin çağrışımlarıdır. Tabi ki burada methedilen kişinin mahareti anlatılıyor; ancak şairin aşılı fidanın aşılansınmamış olanına göre daha iyi ürün verdiği gerçeğinden hareket ettiğinin hatırlansınması da yerinde olur düşüncesindeyiz.

Hâşimî'nin beyti de kalem aşısından hareketle yazılmıştır. Beytin ifade ediliş biçimi biraz argoyu çağrıştıtır.

*Kalem işlemeğe çün sa'y ü himmet eyledüm ammâ
Dilâ tutdıramadum ol nihâl-i nev-rese hayfâ*

Hâşimî (Kaya, s.67)

Ey gönül! O yeni yetme fidana (sevgiliye) kalem işlemeye çok fazla gayret gösterdim; ama yazık ki tutturamadım!

Aşık, taze bir fidana benzettiği sevgilisine aşı yapmaya çalışmış, tutturamamıştır. Bunun için de hayıflanmaktadır. Beyitten, âşığın gayretinden sonuç çıkmadığı, sevgiliden âşığa bir karşılık gelmediği, arzusunun gerçekleşmediğini anlıyoruz. Şair bunu ifade ederken de malzeme olarak aşı terimlerini tercih etmiştir.

Emrî'nin şu beytinde hem göz aşısı, hem de kalem aşısına birlikte yer verilmiştir:

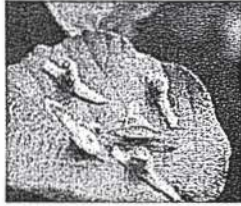
*Dıraht-ı cisme bu bâğ-ı cefâda ey kemân-ebırû
Kalem aşlar hadengüñ yaprağ aşlar aña peykânunî*

Emrî, G.278/3

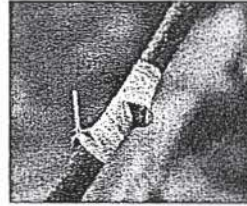
Ey keman kaşlı sevgili! Bu cefa bahçesinde cisim ağacıma kayın ağacından yapılan okun kalem, peykânın (kirpiklerin) da yaprak aşılar.

Emrî'nin şiirinde iki çeşit aşıdan söz ediliyor. Keman kaşlı sevgili, ağaca benzetilen âşığın bedenine okuyla kalem aşısı, okun ucundaki temreni veya kirpikleriyle de yaprak aşısı yapmıştır.

Kalem aşıları, odunlaşmış aşı kaleminin anaç olarak kullanılacak bitkiye birleştirilmesiyle yapılır. Emrî'nin yaprak aşısı dediği göz aşısı ise, aşağıdaki resimde de görüldüğü gibi, aşılanmak istenen anaç üzerinde uygun olarak açılan yere, aşı gözü alınacak ağacın sürgününden alınan ve üzerinde tek bir göz bulunan küçük bir kabuk parçasının yerleştirilmesiyle yapılan aşıdır.

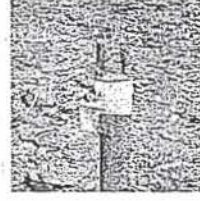
a. Aşı gözünün alınması

b. Gözün yerleştirilmesi

c. Aşı gözüntün bağlanması

d. Yarma kalem aşısının yapılışı

Görüldüğü gibi, kalem aşısında odunlaşmış kalem, yaprak aşısında ise sadece yaprak sapı ile o sapın dibinde bulunması gereken göz vardır. Emrî, "okun kalem aşılar" derken aşı kalemi ile sevgiliden gelen oku, "peykânın yaprak aşılar" derken de temrenin battığı yerde açtığı yaranın şekli ve temrenin görüntüsü ile, aşı gözü ve yaprak/ yaprak sapı arasında ilgi kurar.

Gelenekte sevgili âşığına yüz vermediği gibi sürekli cevri ü cefa eder. Her an çekilmiş yay misali kaşlarından binlerce ok atar. Hepsinin hedefi âşığın gönül ülkesidir. Bu beyitte de Emrî, cismini bir ağaca, cefayı bağa benzetmiştir. Sevgili de yay gibi kaşlarıyla âşığına oklar atar. Şâir bu durumu anlatırken gündelik hayatta karşılaştığı "aşı ve aşılama" olgusunu beytin kurgusunun temelini koyar.

Bir başka kalem aşısı beyti de Bâkî'nindir:

*Âbdâr olsa n'ola mîve-i şî'r-i Bâkî
Urmadı kimse bu bâğ içre dahı böyle kalem*

Bâkî, G.331/5

Bakî'nin şiir meyvesi taze, parlak ve sulu olsa buna şaşılır mı? Elbette şaşılacak bir şey yoktur; çünkü bu bağ içinde böylesine kalem vuran kimse olmamıştır.

Bakî'nin kalem kelimesini hem kalem aşısı, hem de şairin elindeki kalem olarak düşünmek mümkündür. Aşılı ağaç güzel meyve verir. Bakî'nin şiir meyvesinin lezzeti de, kaleminin iyi cins olmasından kaynaklanır.

Kaygusuz Abdal'a ait aşağıdaki beyitte, doğrudan aşı çeşidi söylenmiyorsa da, kastedilen göz aşısı olmalıdır:

*Sen aşî etmeyi gözle ey Kaygusuz Abdal
Bu sırra kaçan irişür senün gibi sersem*

Kaygusuz, Divan, G.326/14

Tasavvufî anlayışta kemâl sahiplerinin, taleb eden insan yetiştirme görevleri vardır. Beyitte geçen aşidan kasıt, taliplilerin eğitimidir. Aracı da sohbetir. "gözle" kelimesi, verilen eğitimin yerine gelip gelmediğini test etmek olmakla beraber, "aşı" kelimesiyle birlikte kullanılınca "göz aşısı"nı düşündürüyor.

Yine tasavvufî bir anlam taşıyan aşağıdaki bentde, aşî çeşidinden söz edilmeyip sadece aşî ve aşılardan bahsedilmiştir:

*Sîb aşlayıcak bîde
Evvelki rûsûm gide
Bâkî ki zuhûr ide
Fânî eriyip aka*

Seyyid Azîz Mahmûd Hüdâyî, s.129/166

Söğüde elma aşılınca evvelki usuller/kaideler gider; bâkî ortaya çıkınca fânî olan eriyip gider.

Tasavvufta meyvesiz ağaç zâhir ehlini, meyveli ağaç da bâtın ehlini karşılar. Hakikatten habersiz olan insana hakikatin bilgisi verilince artık hiçbir şey eskisi gibi olmaz. Hakikat ortaya çıkınca fanînin hükmü kalmaz.

Söğüt-elma aşısını konu alan bir başka beyit de Kuddusî divanında yer alır:

*Söğütte hiç biter mi tatlı elma
Yarılıp sarılıp aşlanmayınca*

Kuddusî, 384/3

Gerek yarma aşî dediğimiz kalem aşısında, gerekse göz aşısında, aşî yerini açmada yarma, kalem veya göz yerleştirildikten sonra sarma, sonuçta da aşılama gerçekleşir. Aşî tuttuktan sonra da istenilen tatlı meyve elde edilir. Beytin ikinci mısraında yer alan bütün kelimelerin aşî terimlerinden oluştuğu dikkatlerden kaçmıyor.

Hâletî'nin beyti de kalem aşısından hareketle kurulmuştur:

*Olurdu hâsılını belki saña beñzetmek
Eger nihâl-i güle aşlanaydı şâh-ı semen*

Azmizâde Hâletî, G. 611/2

Eğer gül fidanına yasemin şahı/ kalemi aşılansaydı; belki ürününü sana benzetmek mümkün olurdu.

Sevgili o kadar güzel ve benzersiz ki; iki güzel çiçeğin ayrı ayrı güzelliği sevgilinin güzelliğini ifadeye yetersizdir. Şair bunun için yaseminden alınan şah/ kalem, gül fidanına aşılansaydı, belki ortaya çıkacak yeni çiçek sevgiliye benzeyebilirdi diyor.

Aşı, aynı familyadan olan bitkilerde yapılır; armudun ahlata, şeftalinin kayısıya, gülün kuşburnuna, eriğin yabani eriklere aşılması gibi. Sarmaşık-giller familyasından olan yasemin fidanından alınan kalemin güle aşılama aşılama yapacağına dair bir bilgiye sahip değilim. Gelenekte, sevgilinin bütün "en" sıfatları üzerinde taşıyor olması, onun tekliği ve benzersiz oluşu ile, beyitte geçen "aşlanaydı" ifadesi, sanki bunun gerçekte mümkün olmadığını altını çiziyor gibidir.

Hâletî'nin şu beyti de aynı tür aşından hareket eder:

*Viremez bâr-ı nihâl-i kalemiüm 'âlemini
Sidre şâhını eger aşlasalar Tûbâ'ya*

Azmizâde Hâletî, G.725/6

Sidre dalını Tûbâ fidanına aşılansalar bile, benim kalem fidanımın verdiği meyveleri veremez; meyvesini hatırlatamaz bile.

Burada da aşılama maksadın iyi cins ürün almak olduğu anlaşılıyor. Şair fidana benzettiği kaleminin meyvesini, üzerine Sidre dalı aşılama Tuba ağacı ile karşılaştırıyor ve bu kadar iyi cins aşının bile kendi meyvesinin kemiyet ve keyfiyetini veremeyeceğini söylüyor.

Halil Nûrî Bey'in beytinde de kalem, aşı fidan olarak düşünülmüştür:

*Mîvedâr oldı hâme-i Nûrî
Kalem aşı nîhâldir gûyâ*

Halil Nûri Bey, G.9/5

Nûrî'nin kaleminin, sanki kalem aşılama bir fidan gibi meyvesi bol olmuştur. Aşılama fidandan beklenen de, kalite ve ürün arttırımıdır.

Ulvî'nin beyti de kalem aşısı ile ilgilidir:

*Boynumu çaldı muharref kalem idüp tîğüñ
Aşlanur tîğ ile şâhâ nitekim şâha kalem*

Ulvî (MK.Yz.A. 799, 20b)

Ey sevgili! Tıpkı kılıç ile kalem aşılandığı gibi, senin kılıcın da aşı kalemini hazırlayıp benim boynumu vurdu.

Kalem aşısında aşılacak anacın, toprak seviyesinin 5-25 cm. üstünden tepesi kesilir. Kesilen yerde kalem için açılan yere iyi cins kalem yerleştirilir.

Ulvî, ikinci mısraında geçen “şâhâ” kelimesini “ey padişah/ ey sevgili!”, ikinci “şâha” kelimesini de *dal* anlamındaki kelime olarak yazıyor. “*Dal*”, “*kalem*” ve “*aşlamak*” kelimeleri beytin hareket noktasının aşılama faaliyeti olduğunu gösteriyor. Beytin ilk mısraında geçen “*senin kılıcın muharref kalem edip boynumu çaldı*” ifadesi, üzerine aşı yapılacak anacın tepesinin kesilmesine işaret etse gerektir. İlk mısra da söylediğine ikinci mısra da delil getiren şair, “Ey sevgili! Nitekim kılıç ile dala kalem aşılanır” ifadesine yer veriyor.

Nâilî'nin şu beytinde de kalem aşısı söz konusu edilmiştir:

*Şâh-ı âmâle kalem urmasa dest-i cûdu
Meyve-i devha-i ikbâli olur muydu nefis*

Nâilî-i Kadîm, Kt.33/9

Cömertlik eli, emellerimin şâhına kalem vurmasa, ikbal ağacımın meyvesi böyle nefis olur muydu?

Beyitte söz konusu edilen aşı, kalem aşısıdır. “*şâh*”, “*kalem urmak*”, “*devha*” hatta bağlamına göre “*dest*” kelimeleri aşı terimleridir.

Sonuç

Her sanatkar sanatıyla ilgili unsurları, müşahade ettiği, kullandığı, inandığı, düşündüğü malzemelerden seçer. Bunları gerçek hallerinden farklı olarak, ama deforme etmeden yeniden yoğurur ve sanatını ortaya koyar. Malzemesi dil olan şair de gündelik hayatında karşılaştığı nesnelere veya olguları kullanır, aralarında değişik ilgiler kurarak şiir yazar. İyi cins ürün elde etmek maksadıyla yapılan ve bir ziraat terimi olan aşı da diğerleri gibi şairin malzemesi olmuştur. Biz de aşı ve aşılama konulu yazımızda, hayatla iç içe olan sanatkarın ilgisini çeken aşı ve aşılama terimlerini kullanım biçimine dikkat çekmeye çalıştık.

Kaynakça

- Aksoyak, İsmail Hakkı. *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Divanlarının Tenkitli Metni*. GÜSBE. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara 1999.
- Dilçin, Cem. *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara 1983.
- Güzel, Abdurrahman. *Kaygusuz Abdal, Divan*. (yayımlanmamış çalışma).
- Kürt, Zehra. *Halil Nûrî ve Dîvânı*, GÜSBE. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara 2004.
- Kaya, Bayram Ali. *Azmîzâde Halefî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni*. Trakya Üniversitesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Edirne 1996.
- Kaya, Bilge. *Hisâlî, Hayatı-Eserleri ve Metâliî'n-Nezâir Adlı Eserinin Birinci Cildi*. GÜSBE. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara 2003.
- Keskin, Neslihan İlknur. "Meyve Kelimesinin Divan Şiirine Yansıması ve Anlam Çerçevesi." *Türk Kültüründe Meyve Sempozyumu*, 13-14 Nisan, İstanbul 2004.
- Kuddusî Divanı*. Haz. Mehmed Emin Eminoğlu. Ankara 1973.
- Küçük, Sabahattin. *Bâkî Divanı*. Ankara 1994.
- Nâilî-i Kadîm Divanı*. Haz. Haluk İpekten. İstanbul 1973.
- Mecmua-i Eş'âr*. Milli Kütüphane Yz. A. 799.
- Recâzade Ahmed Cevdet Efendi. *Nevâdirü'l-Âsâr*. Haz. Abdulkerim Abdulkadiroğlu-Mehmet Sarı. Ankara 1998.
- Saraç, M. Yekta. *Emrî Divanı*. İstanbul 2002.
- Şeyhülislam Mehmed Esad efendi. *Lehcetü'l-Lügat*. Haz. H. Ahmet Kırkkılıç. Ankara 1999.
- Tezeren, Ziver. *Seyyid Azîz Mahmûd Hüdâyî Divânı II*. İstanbul 1985.
- Türkçe Sözlük*. TDK Yay., Ankara 1988.